

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

МЕЛЬНИКОВА ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

УДК 37 (09) (477)

**НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
В. Н. КАРАЗІНА (1773–1842 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент
Кочубей Тетяна Дмитрівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
проректор з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Пироженко Лідія Володимирівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник
лабораторії історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Корж-Усенко Лариса Вікторівна,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри педагогіки вищої школи і
педагогічного менеджменту.

Захист відбудеться «26» листопада 2014 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «24» жовтня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах державно-політичних і соціально-економічних перетворень одним із головних завдань українського суспільства є інтеграція нашої країни у світовий культурний і економічний простір, що спонукає до комплексної модернізації системи освіти і виховання, створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації громадян України.

Інтегративні процеси, що відбуваються у багатьох галузях суспільного життя, передбачають водночас вивчення, збереження і раціональне застосування позитивного національного освітнього досвіду і традицій. Тому, розробляючи способи створення ефективної системи освіти і виховання, необхідно вивчати та враховувати надбання вітчизняної педагогічної думки.

На необхідності формування у молодого покоління потреби зберігати і збагачувати національну культуру, українські культурно-історичні традиції, національні світоглядні ідеї, погляди і переконання, виховання свідомого відчуття приналежності до свого народу акцентується увага в державних нормативних документах, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»). У Концепції національно-патріотичного виховання молоді звертається увага на важливість збереження українських народних традицій, кращих надбань національної та світової педагогіки й психології, формування духовного українського патріота, популяризацію пам'яток української історії, культури та природи, історичних місць та подій, етнографії та життєписів відомих діячів.

Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною потребою у детальному вивченні, оцінці, творчому осмисленні з сучасних теоретико-методологічних позицій надбань вітчизняної педагогічної думки; недостатньою розробленістю в українській історико-педагогічній науці ідей і досвіду практичної просвітницької діяльності педагогів, які були до того ж видатними громадськими діячами в царині освіти; потребами вивчення і творчого використання національного педагогічного досвіду в умовах соціально-культурних перетворень у сучасній Україні.

Науковий інтерес до спадщини просвітників минулого значно активізувався останніми роками, що зумовлено низкою причин, зокрема, необхідністю обґрунтувати способи трансформації традиційних ідей в інноваційні на основі глибокого дослідження, аналізу життєдіяльності просвітників минулого на тлі соціально-культурного, економічного і політичного життя суспільства.

Становлення нової культурно-освітньої парадигми зумовлює звернення до незаслужено забутих освітніх діячів і педагогів минулого, творчу спадщину яких становлять просвітницькі, виховні, культурно-освітні ідеї, що можуть додати якісно нового забарвлення теорії та досвіду виховання і навчання. Як зазначає О. В. Сухомлинська, «...звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу».¹

¹ Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – С. 37.

Саме такого підходу потребує діяльність освітніх діячів першої половини ХІХ ст., творчий спадок яких задовго перебував поза межами науково-педагогічного дискурсу. Формування їхнього світогляду, ідейних переконань відбувалося під впливом традицій Козацької доби або українського бароко, західноєвропейських ідей гуманізму, реформації і раннього Просвітництва. Українська педагогічна думка цього періоду представлена плеядою видатних просвітників, освітніх, культурних, громадських діячів, з-поміж яких одним із провідних є Василь Назарович Каразін (1773–1842) – громадський і культурний діяч, просвітник, управлінець, учений-дослідник, публіцист, чия різнобічна діяльність сприяла розвитку освіти, науки, видавничої справи, літератури, економіки, політики, благодійництва. Основним спрямуванням його творчої діяльності було утвердження національної самосвідомості, служіння батьківщині, підвищення її національно-культурного, науково-освітнього, економічно-політичного рівня, прагнення до пізнання істини, духовне й моральне самовдосконалення, різнобічний розвиток особистості тощо.

Присвоєння Харківському університету імені Василя Назаровича Каразіна, 200-річний ювілей якого відзначався у 2004 р., викликав широкий інтерес науковців, громадськості до постаті його засновника. Проте щодо оцінки спадщини В. Н. Каразіна наукова література містить суперечливі свідчення стосовно його поглядів і діянь. Тим часом уважне, неупереджене вивчення його творчого доробку допоможе простежити еволюцію української педагогічної ідеї, скласти цілісну картину історико-педагогічної думки початку ХІХ ст.

Процеси трансформації традиційних ідей у сучасному суспільстві спонукають до поглибленого вивчення творчої спадщини В. Н. Каразіна, зокрема у галузі освіти. Він як високоосвічений, далекоглядний діяч і управлінець наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення просвітницьких і наукових інституцій, які зосереджували свою діяльність на розв'язанні фундаментальних проблем тогочасного суспільства, сприяли поширенню освіти серед різних верств населення імперії.

Науково-просвітницькі ідеї і громадсько-організаційна діяльність В. Н. Каразіна значною мірою випереджали свій час, тому не завжди він знаходив розуміння і діставав підтримку навіть близьких людей. Сьогодні, на початку ХХІ століття, маємо змогу, врахувавши особливості його епохи, уважно і об'єктивно розглянути погляди В. Н. Каразіна на суспільний поступ, значення освіти і науки в цьому процесі, оцінити його подвижницьку діяльність у багатьох галузях. Вивчення і сприйняття досвіду прогресивних діячів минулого є важливим і виступає необхідною умовою для подальшого національно-духовного та культурно-освітнього піднесення України. Отже, місія В. Н. Каразіна має стати предметом уважного наукового аналізу з огляду на завдання розбудови сучасної освіти в широкому розумінні.

Особистість В. Н. Каразіна, його діяльність у найрізноманітніших науках привертала увагу біографів, літераторів, учених і дослідників у різні періоди розвитку вітчизняної науки. Культурно-освітні, громадські діячі, літератори ХІХ – початку ХХ ст. Я. В. Абрамов, П. В. Биков, О. М. Бодяньський, Г. П. Данилевський, Є. М. Іванов, П. І. Кеппен, М. О. Лавровський, М. І. Тихий, Є. П. Трифільєв та ін. вивчали біографію В. Н. Каразіна, досліджували його просвітницьку діяльність у контексті суспільно-політичних та історичних перетворень.

Наукові розвідки учених початку ХХ ст. (Д. І. Багалій, М. О. Мурзанов, Л. В. Яновський та ін.) висвітлювали управлінську, просвітницьку діяльність та епістолярну спадщину В. Н. Каразіна, з'ясовували його роль у заснуванні освітніх інституцій на українських землях.

Громадсько-політична та видавнича діяльність В. Н. Каразіна стали предметом наукового дослідження досить широкого кола дослідників. Маємо на увазі насамперед праці М. Ф. Дубровіна, М. М. Кнорринга, М. О. Лашенкова, Д. П. Міллера, Н. М. Петровського та ін.

Дослідження радянських учених Д. С. Бабкіна, В. Г. Базанова, Л. І. Гуревича, В. В. Данилевського, Г. П. Дубинського, І. І. Рудометова, А. Г. Слюсарського, Є. С. Хотинського та ін. присвячені висвітленню літературної, громадської та наукової діяльності В. Н. Каразіна.

Сучасні дослідники Н. М. Березюк, А. Г. Болебрух, Ю. Є. Грачова, О. О. Узбек, Л. Т. Георгієв та ін. аналізують головні здобутки видатного діяча у різних напрямках творчої діяльності, осмислюють його епістолярну та мемуарну спадщину, дають об'єктивну, якісно нову характеристику із позицій сучасності.

Разом із тим, розвиток української педагогічної науки передбачає актуальне осмислення та об'єктивне вивчення історико-педагогічних явищ, що знаходимо у працях О. В. Адаменко, Л. Д. Березівської, М. В. Богуславського, Л. Ц. Ваховського, Н. М. Гупана, Н. П. Дічек, О. Ф. Коновець, В. Г. Кузя, О. Б. Петренко, Н. С. Побірченко, Б. М. Ступарика, О. В. Сухомлинської, В. Л. Федяєвої, М. Д. Ярмаченка та ін.

У цьому контексті дослідники вітчизняної історії педагогіки М. Б. Євтух, Л. В. Корж-Усенко, Т. Д. Кочубей, Л. В. Пироженко, С. І. Поляруш, А. А. Сбруєва, Н. А. Сейко, О. І. Скоробагатська та ін. аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань В. Н. Каразіна як популяризатора ідей просвітництва на українських землях, як члена наукових товариств, громадсько-політичного діяча та науковця.

Водночас, історіографічний опис свідчить, що науково-просвітницька та управлінська діяльність В. Н. Каразіна потребує окремого дослідження, окремої цілісної і ґрунтовної історико-педагогічної розвідки, незважаючи на те, що генезис і розвиток його творчої діяльності частково розглядалися в наукових дослідженнях. Однак відомо, що в минулому українська культурно-просвітницька традиція не знаходила гідного поцінування ні в Російській імперії, ні в СРСР. Тим часом розмаїта і глибока українська культура є невід'ємною складовою світової культури, її ціннісні орієнтації, повернені із забуття, мають прислужитися формуванню нової історичної свідомості.

Дослідження показало, що науково-просвітницькі погляди та ідеї, що містяться у маловідомих і архівних документах, спеціальних наукових працях, епістолярії В. Н. Каразіна вивчалися недостатньо, а окремі аспекти його творчості залишилися поза увагою дослідників. Отже, актуальність та історико-педагогічна значущість багатогранної діяльності цього видатного освітнього діяча для розвитку освіти в Україні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Науково-просвітницька та управлінська діяльність В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота здійснювалася відповідно до основних напрямів і завдань фундаментальних

досліджень Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України) при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, а також є складовою наукової теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний № 0111U009198) і держбюджетної теми «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (II половина XIX – початок XX століття)», 2010–2012 рр. (державний реєстраційний номер № 0111U000212), що розроблялася на базі Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини подвійного підпорядкування (Міністерство освіти і науки України та Національна академія педагогічних наук України).

Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 7 від 22.02.2010 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження – розкрити зміст і напрями науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у контексті розвитку системи вищої та народної освіти в кінці XVIII – першій половині XIX ст.

Відповідно до теми та мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. Обґрунтувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження.
2. З'ясувати основні чинники формування світогляду та уточнити періодизацію творчої діяльності В. Н. Каразіна.
3. Визначити зміст та основні напрями науково-просвітницької та управлінської діяльності ученого.
4. Виокремити загальнопедагогічні погляди В. Н. Каразіна.

Об'єкт дослідження – розвиток вітчизняної педагогічної думки у кінці XVIII – першій половині XIX ст.

Предмет дослідження – напрями та зміст наукової, просвітницької, громадської та управлінської діяльності В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.).

Методи дослідження. Для розв'язання задач і досягнення мети дослідження використовувалися такі методи: *теоретичний та історико-логічний аналіз, синтез, систематизація і класифікація* архівних матеріалів та друкованих джерел з метою визначення сутності проблеми, окреслення внеску В. Н. Каразіна у розвиток вітчизняної освіти; *персоналістично-біографічний* – для аналізу життєтворчості В. Н. Каразіна у контексті розвитку вітчизняної освіти, з'ясування ролі окремих культурно-освітніх, громадсько-політичних діячів у формуванні його світогляду; *феноменологічний* – допоміг розглянути постать В. Н. Каразіна з позицій об'єктивності, наукового осмислення сучасності, без ідеологічних нашарувань; *хронологічно-системний* – забезпечив здійснення періодизації наукової, просвітницької, громадської та управлінської діяльності ученого у часі й просторі; *проблемно-генетичний* – допоміг здійснити ретроспективне вивчення творчої спадщини В. Н. Каразіна з метою інтерпретації його науково-просвітницьких поглядів та ідей; *аксіологічний* – допоміг здійснити оцінку змісту наукової, просвітницької, громадської та управлінської діяльності В. Н. Каразіна, його творчого доробку.

Особистий внесок здобувача у статті «Просвітницькі погляди Василя Каразіна в рецепції досліджень Дмитра Багалія (початок 20-х років ХХ століття)» (співавтор Т. Кочубей) полягає у висвітленні просвітницьких поглядів В. Н. Каразіна та їх аналізі у працях видатного ученого Д. І. Багалія (0,25 друк. арк.). У статті «Научно-просветительская деятельность Василия Каразина (первая половина XIX в.)» (співавтор Т. Кочубей) внесок автора полягає у характеристиці науково-просвітницької діяльності Василя Каразіна у першій половині ХІХ ст. (0,25 друк. арк.).

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дисертації становить історична, просвітницька, політична, наукова спадщина В. Н. Каразіна (опубліковані та рукописні праці, публікації у періодичній пресі, епістолярій).

Основою фактологічного матеріалу є документи і матеріали фондів і бібліотек таких, як: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна;

документи і матеріали архівів:

Центрального Державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України) (ф. № 2162 – Канцелярія попечителя Харківського учбового округу, ф. № 1191 – Канцелярія тимчасового харківського генерал-губернатора 1880–1881 рр., ф. № 2017 – Харківське історико-філологічне товариство, ф. № 1709 – Харківське намісницьке правління; особові фонди: ф. № 2031 – Каразін Василь Назарович – громадський діяч, почесний член Харківського університету (1803–1858), ф. № 2053 – Самборський Андрій Афанасійович 1714–1855, ф. № 2059 – Є. М. Темниківський професор церковного права Харківського університету 1721–1919);

Державного архіву Харківської області (ДАХО) (ф. № 3 – Канцелярія Харківського губернатора (рубрика В. Н. Каразін), ф. № 7 – Канцелярія харківського губернського прокурора, ф. № 45 – Харківська міська управа, ф. № Р-431 – Богодухівський повітовий виконком, ф. № 40 – Харківська духовна консисторія, ф. № 282 – Богодухівська міська ратуша, ф. № 667 – Харківський університет, ф. № Р-92 – Г. С. Сковорода);

Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ф. № І – Д. І. Багалій, ф. № ІІІ – В. Н. Каразін, ф. № VІІІ – Міністерство народної освіти, ф. № 60 – М. Ф. Владимирський-Буданов, ф. № 127 – М. І. Лілеєв);

Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділу газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

Фонду рідкісних видань та рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) (книги з автографами В. Н. Каразіна, прижиттєві видання);

Фонду відділу книжкових пам'яток, цінних видань і рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна) (листи В. Н. Каразіна адресовані Є. І. Колтуновському, М. М. Новосильцеву, Т. І. Селіванову, голові Ради Харківського університету; автографи В. Н. Каразіна на книжних виданнях ХVІІІ – ХІХ ст.).

Важливе значення для здійснення наукового дослідження мали періодичні видання XIX – початку XX ст., на сторінках яких публікувалися праці, листи В. Н. Каразіна та розвідки учених, що висвітлюють його життєтворчий шлях: *журнали* «Вестник Европы» (1803–1893), «Журнал Министерства Народного Просвещения» (1837–1900), «Записки Императорского Харьковского Университета» (1893–1901), «Исторический Вестник» (1892–1903), «Киевская Старина» (1891–1905), «Русская старина» (1870–1908), «Русский Вестник» (1863–1864), «Сборник Харьковского Историко-филологического общества» (1891–1906), «Сын Отечества» (1815–1828), «Харьковский Сборник» (1887–1888), «Колокол» (1862–1865), «Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете» (1861–1906), «Статистический листок» (1885), «Литературный Вестник» (1903), «Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук» (1915), «Дело» (1871), «Современник» (1840–1847), «Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной Его Императорского Величества Канцелярии» (1889–1892), «Былое» (1907), «Сборник статей, читанных в Отделении русского языка и словесности Императорской Академии наук» (1867–1868), «Москвитянин» (1854), «Отечественные Записки» (1855), «Полярная Звезда» (1861), «Всемирная Иллюстрация» (1862), «Сборник Русского Исторического Общества» (1870), «Русская Беседа» (1860), *архіви* «Русский архив» (1867–1912), «Сенатский архив», «Архив государственного хозяйства» (1817), *адрес-календарі* «Харьковский Календарь на 1884 год», «Дворянский адрес-календарь на 1897 год», *газети* «Южный край» (1878–1906), «Харьковские губернские ведомости» (1875–1892), «Московские Ведомости» (1842), «День» (1865), «Северная Пчела» (1860), «Голос» (1870–1871), «Утро» (1907), «С. — Петербургские Ведомости» (1871).

Окрему групу джерел становить довідково-бібліографічна література, сучасна історико-педагогічна періодика, монографічні та дисертаційні дослідження з історії педагогіки, у яких розглядалися особливості розвитку і становлення національної системи освіти і педагогічної думки в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше* розкрито зміст (поширення ідей просвітництва серед населення; важливість освіти й виховання, проблему материнського виховання та освіченості жінок задля виховання дітей; забезпечення виховання дітей вітчизняними педагогічними кадрами; значущість вищої освіти) і *напрями* науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у контексті розвитку системи вищої та народної освіти в кінці XVIII – першій половині XIX ст.: громадський (спрямований на активну діяльність стосовно підвищення культурно-освітнього рівня життя суспільства), публіцистичний (робота над публікаціями статей), науковий (науково-дослідна діяльність у Філотехнічному товаристві), освітній (просвітницька діяльність у маєтку Кручик: заснування початкової школи, сільської думи, впровадження ідей щодо створення Харківського університету та Міністерства народної освіти), культурницький (здійснення розвідок щодо вивчення рідного краю, боротьба за просвітництво на українських землях, систематизація і видання етнографічних матеріалів), видавничий (проекування, створення та видання науково-просвітницької періодики), управлінський (активна діяльність при

Московському та Петербурзькому архівах, Головному Правлінні училищ, Міністерстві народної освіти, Філотехнічному товаристві; організація діяльності сільської школи та сільської думи; створенні Харківського університету), благодійницький (сприяння розвитку меценатства на українських землях, залучення впливових осіб до меценатської діяльності); з'ясовано основні *чинники*, що визначили формування особистості В. Н. Каразіна, його світогляду (національний, родинно-патріотичний, культурно-освітній, науково-просвітницький);

– *удосконалено* наукові уявлення про дати, місця, причини арештів, службові посади В. Н. Каразіна під час управлінської, освітньої та науково-дослідної роботи; *уточнено* періодизацію становлення В. Н. Каразіна як просвітника, громадського діяча, науковця: 1) утвердження життєвої позиції (1773 – перша половина 1798 р.); 2) управлінсько-реформаторської діяльності (друга половина 1798 – перша половина 1802 р.); 3) боротьби за просвітництво на Слобожанщині (друга половина 1802–1805 р.); 4) інтенсивної науково-просвітницької діяльності (кінець 1804–1820 р.); 5) активної громадської, меценатської та науково-дослідної діяльності (друга половина 1820–1842 р.);

– *подальшого розвитку набули* наукові положення про втілення кращих досягнень творчої спадщини В. Н. Каразіна у європейську педагогічну думку у поєднанні із традиціями української народної педагогіки й поглядами вітчизняних науковців.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи й матеріали, історичні факти, що дало можливість поглибити знання про науково-просвітницьку та управлінську діяльність В. Н. Каразіна.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що фактичний матеріал і основні положення та висновки дисертаційного дослідження розширюють історико-педагогічні знання, сприяють усвідомленню й засвоєнню змісту науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна, а також поверненню в українську науку його творчої спадщини, що сприятиме цілісному розумінню особливостей розвитку національної освіти та педагогічної думки.

Матеріали дослідження використовуються у роботі Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини подвійного підпорядкування (МОН України та НАПН України).

Теоретичні положення та висновки дослідження можуть використовуватися науковцями у процесі модернізації сучасної освіти, під час викладання курсів педагогіки, історії педагогіки, історії України, політології; під час укладання підручників та методичних посібників з історії педагогіки та історії України, а також у подальших наукових історико-педагогічних дослідженнях.

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Історія педагогіки» (довідка про впровадження № 484/01 від 10.02.2014 р.), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка про впровадження № 08-14-270 від 03.04.2014 р.), Херсонського державного університету (довідка про впровадження № 264 від 10.04.2014 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка про впровадження № 243 від 16.04.2014 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Каразінські читання» (Харків, 2010), «Роль едукаційного середовища в підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2010), «П'ятнадцять Слобожанські читання» (Харків, 2011), «Наука, освіта, суспільство очима молодих учених» (Рівне, 2011), «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози» (Умань, 2011), «Українська педагогічна наука у контексті сучасних цивілізаційних процесів» (Івано-Франківськ, 2011), «Дитинство. Освіта. Соціум» (Київ, 2012), «Каразінські читання» (Харків, 2012), «Шістнадцять Слобожанські читання» (Харків, 2012), «Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура» (Умань, 2012), «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (Умань, 2012), «Дитинство і сучасний світ: питання теорії і практики» (Умань, 2012), «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 2013), «Психолого-педагогічний супровід формування життєвої компетентності дітей дошкільного та шкільного віку» (Умань, 2013), «Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти» (Мелітополь, 2014); *всеукраїнських* – «Радянське минуле в дзеркалі сучасних досліджень з історії педагогіки» (Київ, 2010), «XV Всеукраїнські Сковородинівські читання» (Переяслав-Хмельницький, 2011), «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2011), «Педагогічне краєзнавство як наука і навчальний предмет: досвід і нові перспективи» (Умань, 2011), «Образ дитини у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях» (Харків, 2011), «Вища педагогічна освіта України: історичний досвід та сучасні євроінтеграційні процеси» (Глухів, 2012), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Актуальні проблеми педагогічної науки» (Миколаїв, 2013), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки, Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини подвійного підпорядкування (МОН України та НАПН України).

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено у 24 наукових публікаціях (22 одноосібних), з них 13 відображають основні наукові результати, 8 – апробаційного характеру, 3 – додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (633 найменування, з них 6 – іноземною мовою та 91 архівна справа), 18 додатків на 112 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 263 сторінки; основний текст – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь розробленості порушеної проблеми, зв'язок із науковими програмами і темами науково-дослідної роботи; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито його джерельну базу; обґрунтовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «*Теоретичні основи дослідження*» – вивчено та систематизовано джерела, що дало можливість з'ясувати окремі біографічні відомості про життя і творчість В. Н. Каразіна, виокремити напрями просвітницької діяльності ученого (громадський, публіцистичний, науковий, освітній, культурницький, видавничий, управлінський, благодійницький) на основі аналізу його наукової спадщини, документів і архівних матеріалів, а також наукових праць дослідників.

У ході історіографічного аналізу у хронологічній послідовності відтворено процес розвитку досліджень науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у вітчизняній науці, що охоплює умовно три етапи:

перший етап (друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст.) – становлення загальних основ вивчення творчої спадщини ученого. Виявлено, що вчені, дослідники у межах цього етапу (Я. В. Абрамов, Д. І. Багалій, Г. П. Данилевський, Ф. В. Каразін, М. І. Тихий, Є. П. Трифільєв та ін.) займалися упорядкуванням біографії В. Н. Каразіна, джерельну базу якої становили спогади сучасників та послідовників, українських та російських освітніх діячів, його мемуарна спадщина, листування з різними громадськими діячами. З огляду на це фактологічний матеріал біографічних праць і нині має велику цінність для створення біографії ученого з погляду сучасності, здійснення наукового дослідження різнобічної спадщини В. Н. Каразіна;

другий етап (30-ті – 80-ті роки XX ст.) – вивчення науково-просвітницької діяльності В. Н. Каразіна з позицій радянської історіографії та ігнорування його ідей. Так, у цей період вивчення творчої спадщини В. Н. Каразіна не проводилося, бо вважалося «неактуальним». Творчість В. Н. Каразіна розглядалася в рамках теоретичних постулатів, що превалювали у радянському суспільстві. Відповідно численні дослідження (Л. І. Гуревич, Б. С. Мейлах, А. Г. Слюсарський, М. А. Шателен та ін.) його творчої спадщини здійснювалися на засадах марксистської ідеології та у жорстких рамках радянської педагогічної думки. Публікації, що виходили у світ, на шкоду науковій об'єктивності часом надто приблизно висвітлювали вітчизняний педагогічний досвід. Водночас з'являлися поодинокі праці учених-іммігрантів (Ю. А. Лавріненко, І. П. Лисяк-Рудницький), які намагалися оцінювати творчу спадщину В. Н. Каразіна об'єктивно, без упередженості й політичної заангажованості;

третій етап (90-ті роки XX ст. – до сьогодні) – актуалізація творчих ідей В. Н. Каразіна на тлі загального зростання інтересу до історії української педагогічної думки. Це свідчить про якісні зрушення у вивченні його життєдіяльності. Зросла кількість фундаментальних досліджень, у яких ґрунтовно висвітлюють різні аспекти його багатогранної діяльності, зокрема просвітницької, наукової, управлінської, видавничої, винахідницької тощо, які вирізняються новими теоретико-методологічними підходами та об'єктивними оцінками. Особливістю цього етапу є те, що В. Н. Каразін справедливо увійшов до плеяди видатних вітчизняних освітніх діячів. Окрім цього, у 1999 р. завдяки старанням наукової громадськості Харківському університету присвоєно ім'я справжнього його засновника – Василя Назаровича Каразіна, що активізувало і поглибило інтерес до видатного просвітника і громадського діяча.

У наукових працях А. Ю. Андрєєва, Н. М. Березюк, А. Г. Болебруха, Л. Т. Георгієва В. М. Грами, Ю. Є. Грачової, Л. О. Дешко, Н. О. Ніколаєнко, С. О. Сірополка, О. А. Узбек, А. В. Хрідочкина та ін. на основі архівних матеріалів досліджено наукову біографію В. Н. Каразіна – громадського і культурного діяча, просвітника, управлінця, вченого-дослідника, публіциста.

Історіографічний аналіз підтвердив актуальність та значущість творчої спадщини В. Н. Каразіна в соціокультурних умовах упродовж тривалого часу (початок ХІХ – початок ХХІ ст.), що підтверджують наукові розвідки сучасних учених-дослідників української історії педагогіки М. Б. Євтуха, Л. В. Корж-Усенко, Т. Д. Кочубей, Л. В. Пироженко та ін. Разом з тим історіографічний аналіз підтвердив відсутність цілісного дослідження науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна в концепції сучасної історико-педагогічної науки.

У ході дослідження джерельної бази виокремлено 2 групи джерел: опубліковані та архівні. До опублікованих джерел віднесено статті й проекти Василя Каразіна, спогади сучасників про його життєдіяльність та просвітницькі розвідки видатних діячів першої половини ХІХ ст. На основі аналізу цієї групи джерел здійснено класифікацію праць В. Н. Каразіна. Групу архівних джерел становлять публіцистичні праці, листування особистого та офіційного характеру, матеріали науково-дослідницької спрямованості, мемуари. Отже, комплексне дослідження значної кількості матеріалів, документів, архівів тощо засвідчило достатню репрезентативність джерельної бази, всебічний аналіз якої дає змогу ґрунтовно виконати основні завдання дослідження.

У другому розділі – *«Управлінська та реформаторська діяльність В. Н. Каразіна (1773–1805 рр.)»* – дослідженням установлено, що творча діяльність Василя Каразіна упродовж життєвого шляху була багатоаспектною, суперечливою, а її характер змінювався під впливом *зовнішніх* умов (зміна влади, зміна місць перебування, професійне зростання тощо) та *внутрішніх* (поява та впровадження нових ідей, пропагування інноваційних поглядів, соціальний статус тощо).

Проаналізувавши джерела різного характеру та дослідивши періодизацію, розроблену Д. І. Багалієм, нами уточнено окремі моменти життя й діяльності В. Н. Каразіна. Це зумовлено тим, що ми прагнули якнайповніше розкрити і проаналізувати всі напрями управлінської та реформаторської діяльності цієї непересічної особистості на різних етапах життя.

У ході дослідження з'ясовано, що основними чинниками формування світогляду В. Н. Каразіна були: *національний* (походження із південних слов'ян, що надало його особистості дещо відмінних від українців рис характеру); *родинно-патріотичний* (домашнє виховання й навчання гідного, істинного патріота своєї Вітчизни, що здійснювалося матір'ю і батьком, а також педагогом-філософом Г. С. Сковородою); *культурно-освітній* (навчання в елітному навчальному закладі – Гірничому корпусі; потяг до самоосвіти й самовдосконалення, знання зразків світової літератури, що торкалися суспільних й освітніх проблем; усвідомлення необхідності поліпшення народної освіти, що спонукало до створення спеціальних освітніх інституцій та укладання низки праць і проектів); *науково-просвітницький* (вивчення В. Н. Каразіним творчого доробку учених різних галузей знань та

поширення й реалізація власних ідей щодо просвітництва, що зумовило створення науково-освітнього Філотехнічного товариства, співпраця із провідними ученими, громадськими й політичними діячами, редакторами провідних періодичних видань).

Визначено роль просвітника у створенні та становленні Міністерства народної освіти. З'ясовано, що у період царювання Олександра I В. Н. Каразін досяг вершини своєї управлінської діяльності у Міністерстві народної освіти. За цей час він зробив вагомий внесок у справу реформування освіти в Російській імперії.

У ході дослідження встановлено, що В. Н. Каразін доклав чимало зусиль до створення Харківського університету. Визначено суспільні обставини, які спричинили розвиток просвітництва на Слобожанщині та створили передумови для організації вищого навчального закладу у Харкові: історичні події, територіальне розташування, просвітницький вплив Г. С. Сковороди, переконання учених Харківського колегіуму, світогляд членів літературного гуртка «Попівська академія» на чолі з О. О. Паліциним, підтримка просвітництва народу активістами Слобідсько-Української губернії, ідеї В. Н. Каразіна щодо поширення просвітництва на українських землях шляхом створення особливого типу університету та ін.

Боротьба за освіту змусила В. Н. Каразіна відійти від державної служби та сприяла відкриттю університету в Харкові, хоча під час відкриття університету ім'я його засновника не було згадано. Творча діяльність В. Н. Каразіна першого десятиріччя XIX ст. переважно була спрямована на реформування освіти, що піддавалася зовнішнім і видозмінювалася через внутрішні впливи. Головним завданням для нього залишалися пропагування просвітництва серед народу та його культурно-освітнє відродження.

На підставі характеристики управлінської та реформаторської діяльності В. Н. Каразіна у період з 1773 по 1805 р. основними періодами становлення його як управлінця, громадського діяча, ученого-науковця визначено:

1) *утвердження життєвої позиції (1773 – перша половина 1798 р.)*. Становлення особистості В. Н. Каразіна з дошкільного періоду до вступу його на державну службу;

2) *управлінсько-реформаторської діяльності (друга половина 1798 – перша половина 1802 р.)*. Становлення В. Н. Каразіна – наукового, громадського діяча, управлінця, що охоплює окремі етапи: *перший* – 15 жовтня 1798 – перша половина 1801 р. – державна служба при царі Павлові I та у часи зміни російської царської влади – початок царювання Олександра I; *другий* – друга половина 1801 – перша половина 1802 р. – творче зростання Василя Каразіна у Петербурзі;

3) *боротьби за просвітництво на Слобожанщині (друга половина 1802 – 1805 р.)*, що охоплює активізацію та поширення просвітницьких, освітніх і суспільно-політичних ідей ученого (друга половина 1802 – кінець 1804 р.) та відкриття університету в Харкові (1805 р.).

У третьому розділі – **«Зміст і спрямованість науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна (1804–1842 рр.)»** – схарактеризовано науково-педагогічну спрямованість діяльності в с. Кручик, видавничу діяльність та меценатство, а також загальнопедагогічні погляди В. Н. Каразіна.

Аналіз науково-просвітницьких поглядів та ідей В. Н. Каразіна свідчить, що вирішення проблем розвитку освіти й поширення просвітництва серед різних верств

населення на українських землях, що входили до складу Російської імперії у першій половині XIX ст. було на часі, спостерігалися тенденції розвитку раннього просвітництва. Відсутність бажання російської влади та боязнь усього нового, а особливо розвитку освіти й освіченості народу спонукали В. Н. Каразіна до праці щодо створення освітніх і наукових осередків, розробки та впровадження освітніх реформаторських проектів задля прогресу. Результатом цього було створення першої на території Слобожанщини сільської початкової школи для дітей селян, а також заснування сільської думи.

З'ясовано, що В. Н. Каразін прагнув поширювати наукові ідеї, з цією метою було засновано Філотехнічне товариство, яке стало центром наукових досліджень з різних галузей знань.

На початку XIX ст. надзвичайно активна науково-просвітницька діяльність Василя Каразіна мала, безумовно, прогресивний характер; завдяки цьому він здобув авторитет ученого-дослідника у різних галузях знань, став членом семи провідних наукових товариств Російської імперії.

У ході дослідження було встановлено, що В. Н. Каразін свої ідеї, пропозиції, відкриття і винаходи презентував у статтях, проектах, які спорадично друкувалися у провідних виданнях; водночас він виявив себе видавцем друкованих і рукописних журналів. Завжди, навіть будучи відлученим від культурних центрів, він підтримував зв'язки з науковим світом, брав активну участь у поширенні знань серед населення Російської імперії.

Аналіз меценатської діяльності В. Н. Каразіна засвідчує, що на початку XIX ст. свою увагу він зосередив на створенні університету в Харкові, улаштуванні і поповненні університетської бібліотеки. Крім того, наприкінці життя він активно займався меценатством у справі розвитку вітчизняного мистецтва.

Серед напрямів діяльності В. Н. Каразіна у провідних періодичних виданнях можна виділити такі: друкування публікацій просвітницького характеру, висвітлення на сторінках видань розроблюваних освітніх проектів; виступи на теми навчання грамоти і господарювання селян; боротьба за відміну кріпосного права; висвітлення результатів наукових досліджень; друкування критичних статей з питань просвітництва; оприлюднення офіційного листування щодо справ Харківського університету та Філотехнічного товариства; публікація розвідок з питань просвітництва, культури та освіти, історії, природознавства та ін.; друкування соціально-політичних статей.

Загальнопедагогічні погляди В. Н. Каразіна початку XIX ст. знайшли своє відображення в статтях, проектах, охопивши всі аспекти цього напрямку. Характерною ознакою його поглядів було переконання щодо поширення освіти серед різних верств населення, її доступність, демократичність. Уся його діяльність була спрямована на здійснення вагомих освітніх реформ у Російській імперії, що також є свідченням прогресивності й далекоглядності.

На основі вивчення змісту і спрямованості науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у період із 1804 по 1842 р., основними періодами становлення просвітника, громадського діяча, науковця, мецената визначено такі:

4) *інтенсивної науково-просвітницької діяльності (кінець 1804 – перша половина 1820 р.),* що охоплює окремі етапи: *перший* – кінець 1804 – перша половина 1807 р. – просвітницько-педагогічної роботи; *другий* – друга половина 1807 – перша половина 1820 р. – науково-просвітницької роботи;

5) *активної громадської, меценатської та науково-дослідної діяльності (друга половина 1820 – до кінця 1842 року),* що охоплює заняття видавничою справою, зокрема видання, проектування та участь у періодичних виданнях; внесок у розвиток жіночої освіти; меценатську роботу В. Н. Каразіна, що сприяла залученню впливових осіб до благодійницької діяльності, проведення наукових досліджень з різних галузей наук.

На початку XIX ст. надзвичайно активна науково-просвітницька та управлінська діяльність Василя Каразіна мала, безумовно, прогресивний характер, що створило йому авторитет ученого-дослідника у науковій галузі. В. Н. Каразін як визначний освітній, культурний, громадський діяч, учений-винахідник, представник просвітницького руху першої половини XIX ст., автор численних публікацій з питань розвитку освіти, культури, історії рідного краю, працював задля прогресу своєї батьківщини і народу, розвитку народної та вищої освіти, поширення знань серед різних верств населення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що виявляється у розкритті змісту і напрямів науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у контексті розвитку системи вищої та народної освіти в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених задач і стали підставою для таких висновків:

1. У ході історіографічного аналізу у хронологічній послідовності відтворено процес розвитку досліджень науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у вітчизняній науці, що охоплює умовно три етапи:

перший етап (друга половина XIX ст. – 20-ті роки XX ст.) – становлення загальних основ вивчення творчої спадщини ученого. Виявлено, що вчені, дослідники у межах цього етапу (Я. В. Абрамов, Д. І. Багалій, Г. П. Данилевський, Ф. В. Каразін, М. І. Тихий, Є. П. Трифільєв та ін.) займалися упорядкуванням біографії В. Н. Каразіна, джерельну базу якої становили спогади сучасників та послідовників, українських та російських освітніх діячів, його мемуарна спадщина, листування з різними громадськими діячами. З огляду на це фактологічний матеріал біографічних праць і нині має велику цінність для створення біографії ученого з погляду сучасності, здійснення наукового дослідження різнобічної спадщини В. Н. Каразіна;

другий етап (30-ті – 80-ті роки XX ст.) – вивчення науково-просвітницької діяльності В. Н. Каразіна з позицій радянської історіографії та ігнорування його ідей. Так, у цей період вивчення творчої спадщини В. Н. Каразіна не проводилося, бо вважалося «неактуальним». Творчість В. Н. Каразіна розглядалася в рамках теоретичних постулатів, що превалювали у радянському суспільстві. Відповідно численні дослідження (Л. І. Гуревич, Б. С. Мейлах, А. Г. Слюсарський,

М. А. Шателен та ін.) його творчої спадщини здійснювалися на засадах марксистської ідеології та у жорстких рамках радянської педагогічної думки. Публікації, що виходили у світ, на шкоду науковій об'єктивності часом надто приблизно висвітлювали вітчизняний педагогічний досвід. Водночас з'являлися поодинокі праці учених-іммігрантів (Ю. А. Лавріненко, І. П. Лисяк-Рудницький), які намагалися оцінювати творчу спадщину В. Н. Каразіна об'єктивно, без упередженості й політичної заангажованості;

третьій етап (90-ті роки ХХ ст. – до сьогодні) – актуалізація творчих ідей В. Н. Каразіна на тлі загального зростання інтересу до історії української педагогічної думки. Це свідчить про якісні зрушення у вивченні його життєдіяльності. Зросла кількість фундаментальних досліджень, у яких ґрунтовно висвітлюють різні аспекти його багатогранної діяльності, зокрема просвітницької, наукової, управлінської, видавничої, винахідницької тощо, які вирізняються новими теоретико-методологічними підходами та об'єктивними оцінками. Особливістю цього етапу є те, що В. Н. Каразін справедливо увійшов до плеяди видатних вітчизняних освітніх діячів.

У процесі дослідження джерельної бази виокремлено 2 групи джерел: опубліковані та архівні. До опублікованих джерел віднесено статті й проекти Василя Каразіна, спогади сучасників про його життєдіяльність та просвітницькі розвідки видатних діячів першої половини ХІХ ст. На основі аналізу цієї групи джерел здійснено класифікацію праць В. Н. Каразіна. Групу архівних джерел становлять публіцистичні праці, листування особистого та офіційного характеру, матеріали науково-дослідницької спрямованості, мемуари. Комплексне дослідження значної кількості матеріалів, документів, архівів тощо засвідчило достатню репрезентативність джерельної бази.

2. З'ясовано основні чинники формування світогляду В. Н. Каразіна, а саме:

національний (походження із південних слов'ян, що надало його особистості дещо відмінних від українців рис характеру);

родинно-патріотичний (домашнє виховання й навчання гідного, істинного патріота своєї Вітчизни, що здійснювалося матір'ю і батьком, а також педагогом-філософом Г. С. Сковородою);

культурно-освітній (навчання у елітному навчальному закладі – Гірничому корпусі; потяг до самоосвіти й самовдосконалення; усвідомлення необхідності поліпшення народної освіти, що спонукало до створення спеціальних освітніх інституцій);

науково-просвітницький (вивчення В. Н. Каразіним творчого доробку учених та поширення й реалізація власних ідей: створення науково-освітнього дослідницького Філотехнічного товариства, співпраця із провідними ученими і діячами, редакторами періодичних видань).

На основі вивчення історіографії та джерельної бази дослідження, на підставі періодизації, розробленої Д. І. Багалієм, уточнено періодизацію життя й діяльності В. Н. Каразіна, що охоплює *5 періодів*:

1) утвердження життєвої позиції (1773 – перша половина 1798 р.). Становлення особистості В. Н. Каразіна з дошкільного періоду до вступу його на державну службу;

2) управлінсько-реформаторської діяльності (друга половина 1798 – перша половина 1802 р.). Становлення В. Н. Каразіна – наукового, громадського діяча, управлінця, де виділяємо окремі етапи: *перший* – 15 жовтня 1798 – перша половина 1801 р. – державна служба при царюванні Павла I та у часи зміни російської царської влади – початок царювання Олександра I; *другий* – друга половина 1801 – перша половина 1802 р. – творче зростання Василя Каразіна у Петербурзі;

3) боротьби за просвітництво на Слобожанщині (друга половина 1802 – 1805 р.), що охоплює активізацію та поширення просвітницьких, освітніх і суспільно-політичних ідей ученого (друга половина 1802 – кінець 1804 р.) та відкриття університету в Харкові (1805 р.);

4) інтенсивної науково-просвітницької діяльності (кінець 1804–1820 р.), що охоплює окремі етапи: *перший* – кінець 1804 – перша половина 1807 р. – просвітницько-педагогічної роботи; *другий* – друга половина 1807 – перша половина 1820 р. – науково-просвітницької роботи;

5) активної громадської, меценатської та науково-дослідної діяльності (друга половина 1820 – до кінця 1842 року), що охоплює заняття видавничою справою, зокрема видання, проектування та участь у періодичних виданнях; внесок у розвиток жіночої освіти; меценатська робота В. Н. Каразіна, що сприяла залученню впливових осіб до благодійницької діяльності, проведення наукових досліджень з різних галузей наук.

3. Визначено зміст та основні напрями науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна:

громадський, спрямований на активну діяльність щодо підвищення культурно-освітнього рівня життя суспільства (участь у діяльності Харківської та Петербурзької громад, у провідних наукових товариствах Російської імперії);

публіцистичний – публікування статей, що висвітлювали розроблені та впроваджені освітні й соціально-політичні проекти, результати наукових досліджень з історії та археології, літератури, природознавчих наук;

науковий – науково-дослідна діяльність у Філотехнічному товаристві (накреслення та практична реалізація наукових розвідок з різних галузей знань, залучення до цієї діяльності широкого кола осіб);

освітній – просвітницька діяльність у маєтку Кручик (заснування початкової школи, сільської думи, впровадження ідей щодо створення Харківського університету та Міністерства народної освіти);

культурницький – здійснення розвідок з вивчення рідного краю, боротьба за поширення освіти на українських землях (систематизація і видання етнографічних матеріалів «Думки щодо присутственних місць» («Мысли относительно до присутственных мест»), «Про старожитності Слобідсько-Української губернії» («О древностях Слободско-Украинской губернии»), «Погляд на українську старовину» («Взгляд на украинскую старину»), «Про значення Харкова для полуденної Росії» («О значении Харькова для полуденной России» та ін.);

видавничий – проектування, створення та видання науково-просвітницької періодики («Журнал для Императрицы Марии Федоровны»; «Ежемесячное сочинение об успехах Народного просвещения»; «Акты Филотехнического Общества»; «Гражданин верноподданный»; «Собеседник из Украины»; «Москвитянин» та «Молодык»);

управлінський – активна діяльність при Московському та Петербурзькому архівах, Головному Правлінні училищ, Міністерстві народної освіти, Філотехнічному товаристві; організація діяльності сільської школи та сільської думи; створенні Харківського університету;

благодійницький – сприяння розвитку меценатства на українських землях, залучення впливових осіб до меценатської діяльності як шлях до просвітництва народу.

4. У результаті аналізу загальнопедагогічних поглядів В. Н. Каразіна з'ясовано, що його творчі ідеї та спадщина знайшли своє втілення у просвітницьких працях та проектах. Ідеями, що здобули впровадження в життя, є створення та діяльність Міністерства народної освіти, Харківського університету, розв'язання питань жіночої освіти, здобуття освіти усіма верствами населення.

Для узагальнення загальнопедагогічних поглядів В. Н. Каразіна виокремлено їх головні складники:

виховний, що охоплює сімейне, релігійне, моральне, фізичне, трудове, громадянське, національне, патріотичне виховання;

освітній – пропагування освіти європейського рівня; освіта зміцнює добробут, матеріальне та духовне життя, моральність; здійснює своє призначення в природі; повинна поєднуватися із працьовитістю та прагненням до блага; здобуття вищої, середньої, елементарної освіти; поширення жіночої освіти; здобуття знань через періодичні видання; необхідність створення наукових товариств та сприяння роботі учених; здобуття освіти протягом усього життя;

особистісний – різнобічний гармонійний розвиток особистості; розвиток інтелектуальних умінь і навичок; розвиток фізичних якостей; заняття мистецтвами; розвиток трудової діяльності та ручної праці; розвиток профорієнтаційної роботи; доступність освіти і виховання незалежно від соціального становища в суспільстві; особистісними якостями людини є: прагнення до пізнання, духовне та моральне самовдосконалення, реалізація власного призначення у суспільстві;

соціальний – повага до влади; підпорядкування владі; самовіддана служба Батьківщині; співіснування та узгодження своїх дій з діями інших; виконання своїх обов'язків перед батьківщиною; розвиток жіночого виховання, що впливає на громадське життя та життя держави; успіх у вихованні та освіті народу залежить від монарха та його просвітницької політики.

Погляди В. Н. Каразіна для його епохи були прогресивними, що виявляються у доступності, рівноправності здобуття освіти, в основі яких лежать принципи культуровідповідності, гуманізму, самовдосконалення, виховного навчання. Його ідеї стали провісниками майбутніх освітніх реформ у Російській імперії, що мали стати запорукою зростання могутності держави.

У дисертації на основі всебічного ретроспективного аналізу науково-просвітницької та управлінської діяльності Василя Назаровича Каразіна з'ясовано, що він як визначний освітній, культурний, громадський діяч, учений-винахідник, представник просвітницького руху першої половини XIX ст., автор численних публікацій з питань розвитку освіти, культури, історії рідного краю, наукових досліджень, працював задля прогресу своєї батьківщини і народу, розвитку народної та вищої освіти, поширення знань серед різних верств населення.

Виконане нами дослідження, однак, не вичерпує всіх аспектів науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна. Перспективним напрямом наукового дослідження є його видавнича діяльність, внесок у вивчення української історії та політології. Предметом окремої наукової праці може бути порівняльний аналіз науково-просвітницьких ідей В. Н. Каразіна та інших вітчизняних просвітників певної історичної доби, трансформація і втілення їхніх ідей в українську педагогіку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Майструк О. М. Науково-просвітницькі ідеї В. Н. Каразіна та їх оцінка з боку радянських дослідників / О. М. Майструк // Історико-педагогічний альманах. – Умань, ПП Жовтий О. О., 2010. – Вип. 2. – С. 32–35.

2. Майструк О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність В. Н. Каразіна / О. М. Майструк // Історико-педагогічний альманах. – Умань, ПП Жовтий О. О., 2011. – Вип. 2. – С. 31–34.

3. Майструк О. М. Василь Каразін – український просвітник першої половини ХІХ століття / О. М. Майструк // Обрії. – 2011. – № 2 (33). – С. 74–77.

4. Майструк О. М. Василь Каразін і Міністерство народного просвітництва / О. М. Майструк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Педагогічні науки. – Луганськ : ЛНУ, 2011. – № 20 (231), ч. III. – С. 276–284.

5. Майструк О. М. Образ жінки-матері у педагогічній спадщині В. Н. Каразіна / О. М. Майструк // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія та методика навчання та виховання» : зб. наук. пр. / за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. – Харків : ХНПУ, 2011. – Вип. 30 – С. 93–103.

6. Майструк О. М. Проблема виховання почуття патріотизму у творчій спадщині Василя Каразіна / О. М. Майструк // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка : зб. наук. пр. Сер.: Педагогічні науки / Глухівський НПУ ім. О. Довженка ; редкол.: О. І. Курок (відп. ред.) [та ін.]. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – Вип. 20. – С. 84–87.

7. Майструк О. М. Проблема освіти у педагогічній спадщині Г. С. Сковороди і В. Н. Каразіна / О. М. Майструк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42, ч. 1. – С. 272–277.

8. Майструк О. М. Просвітницькі погляди Василя Каразіна в рецепції досліджень Дмитра Багалія (початок 20-х років ХХ століття) / Т. Д. Кочубей, О. М. Майструк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 3. – С. 141–146.

9. Майструк О. М. Василь Каразін і Філотехнічне товариство (20-ті рр. ХІХ ст.) [Електронний ресурс] / О. М. Майструк // Науковий вісник Донбасу. – 2013. – № 4 (24). – Режим доступу : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/13momrds.pdf>

10. Майструк О. М. Василь Каразін. О воспитании женского пола в низших состояниях / О. М. Майструк // Историко-педагогичний альманах. – Умань, ПП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 1. – С. 87–89.

11. Майструк О. М. Історіографія дослідження науково-просвітницької та управлінської діяльності Василя Каразіна (друга половина ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.) / О. М. Майструк // Педагогичний дискурс : зб. наук. пр. / гол ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 431–436.

12. Майструк О. М. Боротьба В. Н. Каразіна за відкриття Харківського університету (початок ХІХ століття) / О. М. Майструк // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер. Педагогіка. – Мелітополь : МДПУ, 2014. – № 1 (12). – С. 293–298.

13. Майструк О. Н. Содержание и основные направления научно-просветительской и управленческой деятельности В. Н. Каразина (1773–1842) / О. М. Майструк // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2014. – № 6 (96). – С. 135–138.

Опубліковані праці апробаційного характеру

14. Майструк О. М. Ідеї В. Н. Каразіна щодо розвитку вищої та народної освіти в Україні початку ХІХ століття / О. М. Майструк // Каразінські читання (історичні науки) : тези доп. 63-ї міжнар. наук. конф., (Харків, 23 квіт. 2010 р.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 226–227.

15. Майструк О. М. Початкова школа В. Н. Каразіна як центр просвітництва у Харківській губернії (початок ХІХ ст.) / О. М. Майструк // Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 7–8 жовт. 2010 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2010. – С. 103–106.

16. Майструк О. М. Педагогічна діяльність Василя Каразіна / О. М. Майструк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали ІV Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців. – Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ, 2011. – С. 63–64.

17. Майструк О. М. Інноваційні освітні ідеї Василя Каразіна (початок ХІХ століття) / О. М. Майструк // Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі: тенденції і прогнози : матеріали міжнар. наук. конф., (Умань, 26–27 трав. 2011 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Ч. І. – С. 101–104.

18. Майструк О. М. Педагогічна спрямованість творів Василя Каразіна / О. М. Майструк // Вісник Інституту розвитку дитини (додаток): методичні та практичні матеріали. – К., 2012. – Вип. 3. – С. 264–265.

19. Майструк О. М. Роль Василя Каразіна у заснуванні вітчизняних освітніх інституцій / О. М. Майструк // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 26–27 квіт. 2012 р.). – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012 – Ч. 1. – С. 186–188.

20. Майструк О. Н. Научно-просветительская деятельность Василя Каразина (первая половина ХІХ в.) / Т. Д. Кочубей, О. М. Майструк // «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» : материалы ІХ междунар. заочной науч.-практ. конф., (Москва, 24 янв. 2013 г.). – М. : Изд. «Международный центр науки и образования», 2013. – Ч. І. – С. 45–50.

21. Майструк О. М. Життя і творчість просвітника Василя Каразіна (1773–1842 рр.) / О. М. Майструк // Актуальні проблеми педагогічної науки : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. заочної конф., (Миколаїв, 11–12 берез. 2013 р.). – Миколаїв : Всеукраїнське громадське об'єднання «Нова освіта», 2013. – С. 23–24.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

22. Майструк О. Н. Издательская деятельность и меценатство В. Каразина как путь к просвещению народа / О. Н. Майструк // Аспирантский вестник Армавирской государственной педагогической академии. Ежегодник : сб. науч. ст. – Армавир : РИО АГПА, 2013. – Вып. III. – С. 110–114.

23. Майструк О. М. Василь Каразін: до питання розвитку освіти на Слобожанщині / О. М. Майструк // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство та генеалогія : зб. наук.-популяр. статей. – Х. : Курсор, 2011. – Вип. 25. – С. 4–8.

24. Майструк О. М., Історія педагогіки в персоналіях: Василь Каразін (1773–1842) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / [упоряд., передне слово та вступ О. М. Майструк]. – Умань : Софія, 2014. – 156 с.

АНОТАЦІЇ

Мельникова О. М. Науково-просвітницька та управлінська діяльність В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2014.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що виявляється у розкритті змісту і напрямів науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна (1773–1842 рр.) – освітнього, культурного, громадського діяча, ученого-винахідника, представника просвітницького руху першої половини ХІХ ст.

Вперше розкрито зміст (поширення ідей просвітництва серед населення; важливість освіти й виховання, проблему материнського виховання та освіченості жінок задля виховання дітей; забезпечення виховання дітей вітчизняними педагогічними кадрами; значущість вищої освіти) і напрями науково-просвітницької та управлінської діяльності В. Н. Каразіна у контексті розвитку системи вищої та народної освіти в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.: громадський, науковий, освітній, культурницький, видавничий, управлінський, благодійницький; з'ясовано основні чинники, що визначили формування особистості В. Н. Каразіна, його світогляду (національний, родинно-патріотичний, культурно-освітній, науково-просвітницький).

Удосконалено наукові уявлення про дати, місця, причини арештів, службові посади В. Н. Каразіна під час управлінської, освітньої та науково-дослідної роботи; уточнено періодизацію становлення В. Н. Каразіна як просвітника, громадського діяча, науковця.

До наукового обігу введено маловідомі та невідомі архівні документи й матеріали, історичні факти, що дало можливість поглибити знання про науково-просвітницьку та управлінську діяльність В. Н. Каразіна.

Ключові слова: В. Н. Каразін, науково-просвітницька та управлінська діяльність, національна освіта, національне виховання, патріотизм.

Мельникова О. Н. Научно-просветительская и управленческая деятельность В. Н. Каразина (1773–1842 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2014.

В диссертации приведены теоретическое обобщение и новый подход к решению важной и актуальной задачи, которая проявляется в раскрытии содержания и направлений научно-просветительской и управленческой деятельности В. Н. Каразина в контексте развития системы высшего и народного образования в конце XVIII – первой половине XIX в.

В ходе историографического анализа в хронологической последовательности воспроизведен процесс развития исследований научно-просветительской и управленческой деятельности В. Н. Каразина в отечественной науке, охватывающее условно три этапа: *первый этап* (вторая половина XIX в. – 20-е годы XX в.) – становление общих основ изучения творческого наследия ученого; *второй этап* (30-е – 80-е годы XX в.) – изучение научно-просветительской деятельности В. Н. Каразина с позиций советской историографии и игнорирование его идей; *третий этап* (90-е годы XX в. – по настоящее время) – актуализация творческих идей В. Н. Каразина на фоне общего роста интереса к истории украинской педагогической мысли. В процессе исследования источниковой базы выделены 2 группы: опубликованные и архивные источники.

В процессе исследования источниковой базы выделено 2 группы источников: опубликованные и архивные. К опубликованным источникам отнесены статьи и проекты Василия Каразина, воспоминания современников о его жизнедеятельности и просветительские исследования выдающихся деятелей первой половины XIX в. На основе анализа этой группы источников осуществлена классификация работ В. Н. Каразина. Группу архивных источников составляют публицистические работы, переписка личного и официального характера, материалы научно-исследовательской направленности, мемуары. Комплексное исследование значительного количества материалов, документов, архивов и т. п. показало достаточную репрезентативность источниковой базы.

Выявлены основные факторы формирования мировоззрения В. Н. Каразина, а именно: национальный, семейно-патриотический, культурно-образовательный, научно-просветительский.

На основе изучения историографии и источниковой базы исследования, на основании периодизации, разработанной Д. И. Багалием, уточнено периодизацию жизни и деятельности В. Н. Каразина, которая охватывает 5 периодов: 1) утверждения жизненной позиции (1773 – первая половина 1798 г.); 2) управленческо-реформаторской деятельности (вторая половина 1798 – первая

половина 1802 г.); 3) борьбы за просвещение на Слобожанщине (вторая половина 1802–1805 гг.); 4) интенсивной научно-просветительской деятельности (конец 1804–1820 гг.); 5) активной общественной, меценатской и научно-исследовательской деятельности (вторая половина 1820 – до конца 1842 года).

Определены содержание и основные направления научно-просветительской и управленческой деятельности В. Н. Каразина: общественный, публицистический, научный, образовательный, культурный, издательский, управленческий, благотворительный.

В результате анализа общепедагогических взглядов В. Н. Каразина выяснено, что его творческие идеи и наследие нашли свое воплощение в просветительских трудах и проектах. Идеями, которые получили внедрение в жизнь является создание и деятельность Министерства народного образования, Харьковского университета, получения образования всеми слоями населения. Взгляды В. Н. Каразина для его эпохи были прогрессивными, что проявлялось в доступности, равноправности получения образования. Для обобщения общепедагогических взглядов В. Н. Каразина, нами выделены их основные составляющие: воспитательный, образовательный, личностный, социальный.

В диссертации на основе всестороннего ретроспективного анализа научно-просветительской и управленческой деятельности Василия Назаровича Каразина выяснено, что он как выдающийся образовательный, общественный деятель, ученый-изобретатель, представитель просветительского движения первой половины XIX в. работал ради прогресса своей родины и народа, развития народного и высшего образования, распространения знаний среди различных слоев населения.

Выполненное нами исследование, однако, не исчерпывает всех аспектов научно-просветительской и управленческой деятельности В. Н. Каразина. Перспективным направлением научного исследования является его издательская деятельность, вклад в изучение украинской истории и политологии. Предметом отдельной научной работы может быть сравнительный анализ научно-просветительских идей В. Н. Каразина и других отечественных просветителей определённой исторической эпохи, трансформация и воплощение их идей в украинскую педагогику.

Ключевые слова: В. Н. Каразин, научно-просветительская и управленческая деятельность, национальное образование, национальное воспитание, патриотизм.

Melnikova O. M. Scientific and managerial activity of V. N. Karazin (1773–1842). – On the rights of the manuscript.

Thesis for scientific degree of PhD, in specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2014.

In the thesis author presents generalized theoretic and new approach for determination of important and urgent tasks that were manifested in content and sphere of scientific and managerial activity of V. N. Karazin (1773–1842), who was educational, cultural and public figure, also known as scientist and inventor and was a representative of educational movement in the first half of XIX century.

The author reveals content (e.g. dissemination of educational ideas among society, the importance of education and upbringing; the problem of maternal upbringing and educational level of woman as a key to the children's education; providing of children's education by the Ukrainian teachers; the vitality of higher education) and sphere of scientific and managerial activity of V. N. Karazin in the context of development of higher and national education in the end of XVIII – first half of XIX century. His activities include public, scientific, educational, cultural, editorial, managerial and philanthropic work. The author determines the main factors that define the formation of V. N. Karazin as personality and the conception of his world (national, patriotic, cultural, educational, scientific).

The author improves scientific conception of dates, months, reasons for arrest and positions of V. N. Karazin in the time of his managerial, educational and scientific work. The author specifies periodization of Karazin's formation as educator, public activist and scientist. Less known and unknown archives documents, materials and historical facts gives the possibility to deep the knowledge about educational and managerial activity of V. N. Karazin and introduce them to the scientific turnover.

Key words: V. N. Karazin, educational and managerial activity, national education, national upbringing, patriotism.

Підписано до друку 22.10.2014 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 81.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua